

УДК 159.9.019:2-1

Є.В. Нетецька, канд. філос. наук

РЕЛІГІЙНИЙ СИМВОЛ ЯК ПРОДУКТ ПІДСВІДОМОСТІ В АНАЛІТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу ролі символу в людській психіці в концепції К.-Г. Юнга. Необхідність аналізу місця символу в підсвідомості людини обумовлена розробкою нової методології в дослідженні даного поняття. Метою статті є виявлення архетипів в підсвідомості людини як закономірності психіки. Акцентовано дослідницьку увагу на розшифровці сновидінь як джерел первісних думок людини.

Ключові слова: підсвідомість, свідомість, сновидіння, архетип, символ, релігія.

Актуальність теми. Сучасний етап існування людської цивілізації характеризується втратою архаїчних цінностей і зменшенням рівня релігійності. Попри всі ці процеси, тяжіння до надприродного та єднання з божеством залишилися елементом людської підсвідомості [3]. К.-Г. Юнг був одним із перших психологів, хто досліджував підсвідомість та її акти. Саме він визначив, що з-поміж усіх методів її вивчення, найбільш актуальним є тлумачення сновидінь. З точки зору вченого, при гіпнозі відбувається нав'язування пацієнту волі лікаря, в той час, як у сновидіннях зашифровані символи, розтлумачивши які, можна отримати доступ до підсвідомості. Оскільки символи є продуктом підсвідомості, юнгіанська концепція не потребує доказів своєї актуальності.

Ступінь розробленості теми. Проблема символу є актуальною темою сьогодення і є предметом дослідження в міждисциплінарному плані. В роботах К.-Г. Юнга досліджується зв'язок свідомості, її символічної природи з "архетипами" і "колективним несвідомим". Г. Юнга досліджується зв'язок свідомості, її символічної природи з "архетипами" і "колективним символом", "Філософія і алхімія" запропоновано методологію, яка дозволяє досліджувати процес символізації та доводиться значення архетипу.

В ґрунтовних працях "Людина й її символи", "Архетип і символ", "Філософія і алхімія" запропоновано методологію, яка дозволяє досліджувати процес символізації та доводиться значення архетипу як основи для підсвідомості. У праці російського дослідника В. Лейбіна "Фройд, психоаналіз і сучасна західна філософія" проведено дослідження впливу концепції З.Фрейда на концепцію К.-Г. Юнга. Порівняльний аналіз концепцій К.-Г. Юнга і З. Фрейда наведено у статті відомого російського дослідника А. Руткевича "Життя і погляди К.Г. Юнга". Детальне дослідження спільних і відмінних рис міфів народів світу надається у праці видатного російського вченого Є. Мелетинського "Поетика міфу".

Метою статті є аналіз основних аспектів походження символу як продукту людської психіки. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

- здійснити аналіз концепції підсвідомого К.-Г. Юнга;
- дослідити роль архетипів у формуванні символів;
- з'ясувати причини виникнення символу в людській психіці.

К.-Г. Юнг був переконаний, що кожна людина має "стародавні" думки, які проявляються у сновидіннях у вигляді архетипів. Архетипи являють собою образи, що відображають витокові потреби людини, пов'язані з інстинктами. Наприклад, кожна людина, незалежно від рівня релігійності на підсвідомому рівні, шукає відповіді на питання вічності, питання про Бога, що генерує певний архетип. В такому випадку атеїсту може наснитися сон на релігійну тематику. Відповідно до концепції К.-Г. Юнга, переконавшись, що сновидець не вірить у Бога і не оперує релігійними канонами, але має у підсвідомості архетип, який у вигляді символів закодовано у сновидіння. В результаті його розтлумачення стане зрозумілим потяг підсвідомості атеїста до визначення свого місця в світі та решта відомостей, які є наявними, зважаючи на його контекст та особистісні риси сновидця.

К.-Г. Юнг був переконаний у наявності в чоловічій підсвідомості жіночого початку – "аніми", а в жіночій чоловічого – "анімуса". Це положення є важливим для тлумачення сновидінь. Аніма і анімус проходять через чотири стадії розвитку. На першій – вони знаменують фізичну силу, на другій ініціативу і здатність до планування, на третій означають слово, яке часто реалізується у сновидінні, у вигляді релігійного діяча чи викладача, на четвертій – реалізуються як смисл. Аніма і анімус є відображенням співвідношення підсвідомості зі свідомістю [5].

Аналізуючи велику кількість сновидінь, К.-Г. Юнг визначив їх закономірності. Міфологічні риси сновидіння не є співпадінням, що обумовлено мисленням архаїчних людей. Підсвідомість генерує символи, які пов'язані з віруваннями та ритуалами первісних людей. Видатний австрійський психіатр З. Фройд називав їх "залишками старовини" та наголошував, що вони є такими стародавніми елементами психіки, які впливають на підсвідомість і визивають "історичні асоціації" [1]. На основі тлумачення сновидінь, К.-Г. Юнг виявив спільну схему, яку означив як "процес індивідуації" – процес духовного росту. А центр, який впливає на індивідуцію психолог називав "самістю" [7].

В контексті двовимірності психіки, її свідоме та підсвідоме, варто зазначити, що жодна інформація, яка проходить через людську психіку не зникає, вона переходить у підсвідомість. Більшість людей не замислюється над традиціями, яких дотримується. Учень К.-Г. Юнга Дж. Гендерсон вважав, що символічність

святкування Різдва закладена на підсвідомому рівні: "У це свято назовні виплескуються наші почуття з приводу міфологічного народження дитини-напівбога, навіть, якщо ми і не віримо в непорочне зачаття Христа або взагалі, не є віруючими" [7, с. 74]. Вчений переконаний, що в підсвідомості людей важливе місце посідає символіка відродження, яка проявляється у вигляді архетипів. Наприклад, смисл Великодня зводиться до архетипу смерті й відродження. Ця тема є популярною у світових міфологіях та відтворюється у вічно повторюваних міфах. Особливістю християнського канону є завершеність ідеї смерті-воскресіння, яка полягає в тому, що Ісуса Христа розпіяли і він воскрес один раз і назавжди. У вигляді компенсації необхідності вічного повторення у християнстві має місце ритуал з писанками. Мова йде не про тотожність християнських язичницьких ритуалів, але про існування архаїчних думок у підсвідомості. Паралелі у міфах народів світу і казках не є перебиранням традицій однієї культури в іншої. Це є нічим іншим, як несвідомими потягами людини до архаїчних коренів, закладених у підсвідомості.

К.-Г. Юнг вважав за необхідне вивчати міфологію, релігійні канони і казки для тлумачення сновидінь. До кожного пацієнта він підходив з "чистого аркушу", щоб уникнути стереотипності у діагностиці. Юнгівське вчення критикували через відсутність чіткої структури, проте його учні та послідовники переконані, що саме її відсутність і дозволяє якнайкраще дослідити підсвідомість, уникнути підтасовування фактів під власну концепцію.

К.-Г. Юнг вважав, що відрив людини від інстинкту формує свідомість, яка може тяжіти до культури або її заперечувати, в той час як інтуїція породжується природою і тяжіє до неї. Таким чином, оскільки сучасна людина характеризується розширенням свідомості, інтуїція відходить на другий план, що породжує емоційну порожнечу. В процесі дорослішання інтуїція дедалі більше втрачає свої позиції, тому будь-яка проблема несе потенціал розширення свідомості, але разом з тим, втрачається дитяча неусвідомленість і віра в природу. З точки зору К.-Г. Юнга, саме ця необхідність є психічним актом того значення, яке є основою християнства. Мається на увазі біблійний сюжет гріхопадіння, де поява свідомості розглядається як прокляття. Після гріхопадіння людина вимушена вирішувати свої проблеми, що стимулює появу свідомості, розвиток інтуїції, яка є аналогом інстинкту. Але інтуїція є несвідомим цілеспрямованим розумінням важкої ситуації, в той час, як інстинкт є імпульсом для здійснення дії. Й інтуїція, й інстинкт закладені в підсвідомість, яка містить апріорні вроджені форми інтуїції – архетипи. Інтуїція приводить архетип у дію. Інстинкти, у поєднанні з архетипами, утворюють "колективне несвідоме", яке складається з універсальних елементів підсвідомості. Архетипи подібні інстинктам, адже не мають нічого спільного з індивідуальністю, вони визначають одне одного. Тому людина схильна до інстинктивного більше, ніж вважається. Людина навчилася маскувати свої інстинктивні потяги у цілеспрямовані та осмислені дії, але це не змінило її природи.

Архетип є сприйняттям самого себе як "автопортрет" інстинкту. Несвідоме, за посередництвом архетипу, визначає форму і напрям інстинкту. К.-Г. Юнг вважав, що типові образи, які є основою міфології, несвідомо виникають у первісних людей. Визначним є те, що з розвитком свідомості, ці образи не зникають, вони переходять у підсвідомість і маніфестують себе через сновидіння. Міфологічні прообрази складають архетипи, які являють собою "колективне несвідоме" [3].

Колективне несвідоме складається із суми інстинктів і архетипів. Йдеться про взаємозв'язок між інстинктами,

інтуїцією і архетипами. І цей зв'язок є природним, адже всі ці акти породжені підсвідомістю. На перший погляд здається, що архетипи відносяться до індивідуального несвідомого, адже все колективне складається із суми індивідуального, але вчений вважав, що особливість колективного несвідомого полягає у наявності спільних образів та уявлень у підсвідомості. Індивідуальне несвідоме містить більше оригінального, чому сприяє власний досвід, воно складається з комплексів, в той час, як колективне містить тільки закономірне та спільне, складається з архетипів.

Поняття "архетипу" є основою ідеї про "колективне несвідоме", що вказує на існування особливих форм психіки, які мають свої закономірності.

Ідея "колективного несвідомого" полягає в тому, що у людини є дві психічні системи: перша – це психіка, яка має особистісний характер і система "колективного несвідомого", яка складається з архетипів і є спільною у всього людства.

К.-Г. Юнг зазначає, що незважаючи на той факт, що колективне несвідоме позбавлене індивідуального характеру, для його визначення варто переконатися у відсутності кріптомнезії – неусвідомленого повторення вже почутих думок. Яскравим прикладом кріптомнезії є неусвідомлене повторення в праці Ф. Ніцше "Так казав Заратустра" тих фактів, що були у вахтовому журналі, який він читав у дитинстві [7].

Відповідно до концепції К.-Г. Юнга, людську психіку треба розглядати у двох вимірах. Важливо вірно діагностувати архетипи і не плутати їх з індивідуальним несвідомим. Прикладом суперечливості індивідуального несвідомого з колективним, є картина Леонардо да Вінчі "Свята Анна з Дівою Марією і Христом". З. Фройд тлумачив цей витвір мистецтва, входячи з того, що у Леонардо було дві матері, що не могло не вплинути на його підсвідомість. К.-Г. Юнг вважав, що Свята Анна була бабусею Христа, тому інтерпретація З. Фрейда є помилковою. Хоча, він не відкидає мотив подвійної матері як архетип, але все таки зупиняється на мотиві подвійного походження – земного і небесного. Цей архетип має коріння ще у стародавньому Єгипті, коли фараон вважався і людиною, і богом, що означає подвійне народження. Цей мотив К.-Г. Юнг знаходить й в християнстві, акцентуючи на подвійному народженні Христа, який народився вдруге, під час хрещення у річці Йордан [7].

Мотив подвійного народження зазнав трансформації у різних релігіях, але цей архетип є наявним для всіх людей, незважаючи на їх релігійну ідентифікацію. Він реалізується, наприклад, через дитячі фантазії про несправжність батьків. Необхідність у проведенні обрядів ініціації теж пов'язана з ідеєю "другого народження". Людина, яка бере участь у обрядах, на підсвідомому рівні тяжіє до надприродного, до уподібнення божеству.

К.-Г. Юнг визначав релігію як спостереження за нумінозним, тобто за динамічним існуванням або дією, що пов'язано з несвідомим актом волі. В такому випадку, людина скоріше жертва, аніж творець нумінозного. Нумінозне визиває зміни у свідомості. Виходить, що тяжіння до релігії закладене у підсвідомості, що проявляється у спостереженні за могутніми динамічними факторами – духи, боги, демони тощо [6].

З точки зору К.-Г. Юнга, будь-яке віровчення базується, по-перше, на досвіді нумінозного, а по-друге, на вірності та довірі до його випробуваного впливу: "Можна сказати, що "релігія" – це поняття, що означає особливу установку свідомості, зміненої досвідом нумінозного" [6, с. 210]. Віровчення являють собою догматизовані форми першопочаткового релігійного досвіду. Практика першопочаткового досвіду перейняла харак-

тер ритуалу. Отже, і релігія, і віровчення, і ритуал є закономірностями, яких потребує людина на підсвідомому рівні. Визначним є вплив релігії на натовп. У натовпі відбувається вивільнення динаміки колективної людини – вона знаходить втіху, почувається захищеною, сходяться на нижчий інтелектуальних рівень.

До людської психіки варто підходити як до колективного, адже самі ці неусвідомлені потяги впливають на свідомість людини. Аналізуючи свідомість у контексті натовпу, К.-Г. Юнг констатує, що "делікатна і розумна істота може перетворитися в маніяка або дикого звіра" [6, с. 211]. Мова йде про два

моменти впливу натовпу – людина відчуває себе натхненною, а з іншого боку, відбувається вивільнення її найгірших характеристик, шляхом реалізації інстинктів. В той час, як у повсякденному житті сучасної людини відбувається їх маскування та адаптація до культури.

В основі ідеї натовпу знаходиться сила навіювання, яка має місце і в релігії. К.-Г. Юнг вважає, що релігія використовує ідею безсмертної душі, що є в основі архетипу, тому релігія є не тільки колективним несвідомим й під час масштабних релігійних зібрань, (меса, богослужіння, масова медитація тощо) свідомість визначає колективне несвідоме, людина перетворюється на частину натовпу, нею управляють інстинкти.

Релігійні відголоски знайшли своє відображення у повсякденному житті людини. Наприклад взаємне побажання гарного дня є нічим іншим, як умиловивленим долі. Або преклоніння перед авторитетною людиною з непокритою головою тлумачиться як довіра, пропозиція незахищеної голови. К.-Г. Юнг вважав, що релігія має на меті заміщення – "поставити на місце безпосереднього досвіду якийсь набір придатних символів, підкріплених твердиною догмату і ритуалу" [6, с. 212]. Церква, перш за все, має терапевтичну функцію. Особливо це стосується католицької церкви, яка прагне збільшувати свій авторитет.

Проте, найбільший вплив на підсвідомість має не церква як інституція, а догмати (що є характерним не тільки для християнства, але й язичництва). Якщо релігійна теорія є абстрактною і раціональною, то догмат, за посередництвом образу, виражає щось ірраціональне. Оскільки психіка теж є ірраціональною, такого роду факти краще передаються в образній формі. Догмати мають спільні елементи, які відображають первісну підсвідомість. Оскільки вони є продуктом несвідомого, то висвітлюють життєвий процес у формі драми, спокути, жертвоприношення і каяття. К.-Г. Юнг зазначав, що сучасне віровчення є "підчищеним" від індивідуальних пороків досвіду, але саме індивідуальний досвід являє собою життя. Отже, цим положенням можна пояснити відтік віруючих із католицизму або православ'я у протестантизм.

Підсвідомість потребує у проявах індивідуального релігійного досвіду – у архетипах. Архетипи являють собою форми і образи, які є основою підсвідомості, є автохтонними індивідуальними продуктами несвідомого. Архетипи передаються без певної традиції, вони закладені у підсвідомості. Необхідність людини у релігії пояснюється наявністю архетипів, які пов'язані з необхідністю утвердження себе в цьому світі. Тому важливо розглянути один із витокових архетипів – умовно назовемо його "героїчним архетипом". Так, Дж. Гендерсон вважав, що їх основа корениться у героїчних міфах, свідченням чого є певні закономірності: наприклад, всі герої були народжені у бідній родині, мали надзвичайні сили та боролися зі злом. Також спільною рисою образу героя є впадіння в гординю і смерть через зраду, в результаті героїчної жертви [2]. Ці всі риси є спільними

для міфології різних регіонів світу, навіть тих, які не були пов'язані між собою.

Міфологічні персонажі-герої символічно позначають цілісність психіки. Тому, їх роль полягає у розвитку індивідуальної самосвідомості, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін для подолання важких ситуацій у житті. Дж. Гендерсон вважає, що при проходженні першого життєвого випробування, людина переходить на інший рівень, подібно до розвитку міфології [7]. Символічна смерть героя знаменує дорослішання. Це положення повертає нас до значення обряду ініціації. Можна припустити, що цей архетип породжує компенсаторну функцію. Тому, еволюція образу героя відображає стадії розвитку особистості.

У зв'язку з цим, є актуальною концепція чотирьох циклів у розвитку міфу: Плути, Зайця, Червоного рогу та Близняків. Людина бореться з проблемами дорослішання за сценарієм міфів. У цьому випадку мова йде про концепцію "тіні", яку розробляв К.-Г. Юнг. Його концепція полягає в тому, що тень є відображенням свідомості, складається з пригнічених, поганих, неприємних сторін особистості й нормальних інстинктів. Тінь пов'язана з "его", попри те, що вони знаходяться у конфлікті. Якщо у стародавньої людини боротьба за розвиток свідомості відбувалася у вигляді боротьби героя зі злими силами, то у свідомості, що формується, герой означає вивільнення "его", його боротьбу з несвідомим, що знаменує перехід до дорослішання, до звільнення від правління матері.

Потреба у героїчних архетипах виникає, коли розсудок не справляється. Наприклад, в основі циклу Плути є жертвність. Обряд ініціації є відривом від батьків і переходом до дорослого життя, символічною жертвою молоді задля відродження. Обряд ініціації включає обряд підкорення, прив'язаності і звільнення, що сприяє досягненню рівноваги [7].

Впродовж усього життя кожна фаза розвитку супроводжується повторенням конфлікту між психікою і "его". Наприклад, перехід від середніх років до старості створює таку ж необхідність у виявленні розходження між "его" і психікою: герой заступається за "его" перед смертю. Під час переходу від одного життєвого циклу до іншого відбуваються свого роду посвячення, яке активізується у релігії. Архетипічні моделі ініціації проявляються у церковних ритуалах: при народженні, смерті, шлюбі тощо. Попри спільні елементи, між обрядом ініціації й героїчним міфом є принципова відмінність. Героїчний персонаж робить усе для того, щоб отримати перемогу, а в обряді ініціації молодь закликають до відмови від своїх амбіцій, вони мають бути готовими до смерті. Головною метою посвячення є приручення природи Плути [7].

Дитина має відчуття завершеності тільки у проявах власної самосвідомості, у дорослої ж людини почуття завершеності відбувається через зв'язок свідомості з підсвідомістю. У зв'язку з цим, К.-Г. Юнг використовував термін "трансцендентна функція душі" – перед людиною відкривається можливість досягти найвищої цілі [7]. Людина генерує так звані "символи трансцендентності", за допомогою яких відбувається гармонія між несвідомим і свідомим.

Зважаючи на те, що символи є продуктом підсвідомості, всі вони мають спільні елементи. Учениця К.-Г. Юнга А. Яффе наполягала на щільному взаємозв'язку релігійних символів з символами в мистецтві. Для демонстрації природи символу в мистецтві вона запропонувала три часто повторюваних символи: каміння, тварини і кола, які мають своє значення в різних проявах людської свідомості.

Наприклад, каміння завжди мало символічне значення в культурі різних народів, вважалося, що в ньому існують духи. Це і пояснює їх використання в якості релігійних об'єктів, надгробного каміння тощо. Навіть у Старому Завіті йдеться про сон Іакова, який поклав собі під голову каміння і йому наснився Бог. Це і є прикладом віри в те, що божественна істота може перебувати у камінні. У випадку з Іаковом, воно виступало в ролі посередника між ним і Богом [7].

Коли камінню надавали людської форми, це означало проєкцію підсвідомості певної людини. У сучасній скульптурі часто камінню надається натяк на людську форму, тобто відбувається акцентування духу як в релігії, так і в мистецтві. Подібна ситуація і з образом тварини. Наскальні малюнки та археологічні знахідки свідчать про те, що символ тварини використовувався в місцях релігійного поклоніння.

Наскальні малюнки в печерах зазвичай були сховані в іншій частині печери, до якої було важко дістатися, що свідчить про обраність тих, хто мав доступ до цих малюнків. Зустрічаються випадки, коли малюнки тварин використовувалися в якості мішені – первісні люди вірили, що кидаючи списи в малюнки, забезпечують успіх на полюванні. Психологічним поясненням наскальних малюнків є перенесення сили тварини у символ, співвіднесення себе і власних дій з символом [7]. В тотемізмі, наприклад, відбувається ототожнення себе з тотемною твариною.

Образ тварини має символічне значення у деяких міфах, де тварину треба принести у жертву. Наприклад, заклання бика богом сонця Митрою, із крові якого виникає земля. Часто в міфі мають місце боги у вигляді тварин. Тваринний символізм поширений і у християнстві: три євангелісти символізуються тваринами, Ісус – рибою, агнцем [7]. Отже, використання символів тварин у релігії є свідченням необхідності людини зробити свої інстинкти складовою частиною власного життя.

Наступний поширений символ – коло. Учениця К.-Г. Юнга, М.-Л. фон Франц визначає коло як символ самості [7]. Воно виражає цілісність психіки у всіх її проявах. Навіть Платон розумів психіку як сферу. Символ кола використовувався в мандалах, в ритуалах поклоніння сонцю, міфах тощо. Не зважаючи на його символізацію, зміст завжди один – цілісність. Символ кола використовується і в архітектурі: будівлях храмів, міст. У мистецтві використовуючи коло, митець проєктує свою психіку в символах.

Висновки. З огляду на юнгіанське вчення не можливо заперечувати, що символ є продуктом діяльності людини. Ця концепція є особливо актуальною через дослідження символу як частини підсвідомості. Визначним є те, що К.-Г. Юнг визначив закономірності у міфах як витокові ідеї підсвідомості. Учення К.-Г. Юнга можливо і не є універсальною концепцією символу, проте, значно вплинуло на подальші дослідження у цій сфері. Визначною є не ірраціональність символу, а саме його генерація підсвідомістю. З огляду на двовимірність психіки, можна констатувати, що архетип стає спільною рисою людства, що дозволяє відшукати закономірності у всіх символах.

Список використаних джерел:

1. Лейбин, В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия / В.М. Лейбин. – М.: Политиздат, 1990. – 397 с.
2. Мелетинский, Е. М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М.: Мир, 2000. – 336 с.
3. Нетецька, Є.В. Проблема символу в релігії / Є.В. Нетецька // Гілея. – Збірник наукових праць. – Вип. № 117. – К.: ВІР УАН, 2017. – С.120-124.
4. Руткевич, А. М. Жизнь и воззрения К. Г. Юнга / А.М. Руткевич // Юнг К. Архетип и символ. – Москва : Ренессанс, 1991. – 300 с.
5. Юнг, К.-Г. Психология и алхимия / К.Г. Юнг. – М.: Refl-book; Киев: Ваклер, 1997. – 592с.
6. Юнг, К.-Г. Психология и религия / К.Г. Юнг // Архетип и символ. – Москва : Ренессанс, 1991. – 300 с.
7. Юнг К.-Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе Человек и его символы. – Санкт-Петербург : Б.С.К., 1996. – 454 с.

Надійшла до редколегії 23.09.17

Е.В. Нетецкая

РЕЛИГИОЗНЫЙ СИМВОЛ КАК ПРОДУКТ ПОДСОЗНАНИЯ В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Статья посвящена анализу роли символа в человеческой психике в концепции К.-Г.Юнга. Необходимость анализа места символа в подсознании человека обусловлена разработкой новой методологии в исследовании данного понятия. Целью статьи является выявление архетипов в подсознании человека как закономерности психики. Акцентировано исследовательское внимание на расшифровке сновидений как источнике первобытных мыслей человека.

Ключевые слова: подсознание, сознание, сновидения, архетип, символ, религия.

Е.V. Netetska

RELIGIOUS SYMBOL AS A PRODUCT OF SUBCONSCIOUSNESS IN ANALYTICAL PSYCHOLOGY

This article analyzes the role of symbol in human psyche in the conception of Carl Jung. The need to research the place of symbol in the humans subconscious is due to the development of the new methodology in the study of symbol. The aim of the article is to identify the archetypes in the humans subconscious as a pattern of psyche. Research accented attention to deciphering dreams as a source of primitive thoughts of the dreamer.

Keywords: subconscious, consciousness, dreams, archetype, symbol, religion.